

ձաւ, ու « Լըթանք », ըսաւ : Լսոնք եղան իր վերջին բառերն որ խցին մէջ զուրցեց : Լըբոր սանդխոյն զլուխը հաւաւ, Մադէյ աշտարակին պահապանին պատահեցաւ, որուն ասանկ ըսաւ . « Լըթէկ չէ առջի օր քիչ մը քեզի դէմ նեղացեր էի, բայց կ'աղաչեմ որ ներես » . Մադէյ և ոչ իսկ պատասխան տուաւ, և կարծես թէ և ոչ իսկ կ'ուզէր մօտիկ ընել :

Եւ ան ատեն մինակ մնացի նոյն խուցին մէջ՝ սաստիկ ցաւոյ մէջ ընկղմած և գրեթէ ինքզինքս կորսնցուցած : Թմբուկներուն ձայնէն հասկըցայ որ թաղաւորը մահուան տեղը հասեր էր . ժամ մը վերջը թնդանօթներուն արձագանգը, կեցցէ Աշխ, կեցցէ Հասարա, հապտոմիան ձայներուն աղաղակը ի մացուց մեզի որ առաքինի ու բարեբարոյ թաղաւոր մը պակսեր էր աշխարհքէս :

ԳԼԷԻԻ

Մնացածը զայ ակնարկ :

Նարոյեռն Ա. յէրպա կղզի :

Ըն միջոցին որ դաշնակից զօրաց բանակները ամէն կողմէն խմբովին Վաղդիա կը մտնէին, մեծն՝ Վաբուէոն Փոն դէնըպլոյի մէջ իր վերջին տխուր ու օրտաշարժ հրաժարական ողջոյնը տալով կը բաժնուէր իր քաջամարտիկ զօրքէն, որոնք իրենց վեհազն զօրավարին չորս կողմը առած՝ այն աչքով մը կը նայէին իրեն իբրեւ թէ աս վերջի անգամն էր որ զինքը կը տեսնէին :

Վաբուէոն, 1814 տարւոյն ապրիլի 20^{ին} դէպ 'ի Ֆրէժիւս ճամբայ ելաւ, հետը առած չորսհարիւր պահապան զօրք, Տրուոյ և Պեռորան զօրավարները՝ որոնցմէ առջինը կայսեր բանակի օգնական ու մէկալը արքունի տան հաղարադեա էր, Վամպրոն զօրավարը՝ հրամանատար որսորդ զօրաց առաջին վաշտին, Սերմանուլքի սարոնը՝ հրամանատար լեհացի նիզակաւորաց, Մա

լէ ասպետը, Վոռնիւէլ և Ռաուլ Թնդանօթաճիգ զօրաց գնդապետները, Լուպեր, Լամուրէթ, Հիւրոյ և Վամպլի՝ հետեւակ զօրաց գնդապետները, և Պալինսքի ու Շուլց լեհ նիզակաւորաց գնդապետները : Ֆրէժիւսի մօտ եղած ծովածոցին մէջ, որն որ վերջը այնչափ անուանի եղաւ, երկու պատերազմական նաւ կը գտնուէր, որոնցմէ մէկը Վաղդիացւոց ու մէկալը Լեգրիացւոց էր : Վաբուէոն, իր արսուրանաց տեղը Լալա կղզին երթալու համար, չուզեց վաղդիական նաւով մը երթալ, ու նախամեծար ընտրեց անգղիացի նաւը, ըսելով թէ « Զեմուզեր որ ըսուի բնաւ թէ վաղդիացի նաւ մը զիս յաքսորս տարեր է » :

Մայիսի 3^{ին}, երեկոյեան ժամը վեցին, անգղիացի պատերազմական նաւը Բորդոյ-Ֆերրայոյին նաւահանգիստը մտաւ . ասիկայ մայրաքաղաքն էր Լալա կղզւոյն, զորն որ իբրեւ թաղաւորութիւն մը պարգեւեցին այն մարդուն, որ քիչ մը առաջ այնչափ ժողովրդոց գլուխ կեցած՝ բազմաթիւ ազգեր կը կառավարէր :

Լալա կղզին հնուց Իլուա կը կոչուէր . և առաջ Յունաց վաղթականի մը ձեռքն էր, բայց վերջը Վաթուրիոյ հետ մէկտեղ Հռովմայեցւոց իշխանութեանը ձեռքն անցաւ : Ըն ժամանակներէն 'ի վեր խիստ նշանաւոր էին իր երկաթահանքերը, զոր նաեւ Սիրգիլիոս Ենէականին ժ. գրքին մէջ (տող 275—276) կը յիշատակէ ըսելով .

Եւ հարիւրեակս երիս Իլուա ետ կըղզի,
ի քալիբեան բովս անըսպառն բերրի :

Մետասաներորդ դարուն Բիզայի մեծագոր հասարակապետութիւնը այս կղզւոյն տիրեց . բայց ատեն անցնելով՝ Ղենովացիք Բիզացւոց ձեռքէն առին զայն, և Լուգացւոց տուին՝ այսու պայմանաւ որ տարուէ տարի տուրք մը տան : Բիչ ատենէն Բիզացիք նորէն առին, և բնակչաց ալ խել մը արտօնութիւններ շնորհեցին, որպէս զի իրենց հաւատարիմ մնան : Յետոյ Բիչ

մանդի հետ մէկտեղ միացաւ ընդ Վաղ-
ղիոյ . և հոսկ ուրեմն 1815^{ին} Սէն
նայի ժողովքը Ղափանայի շնորհեց
աս կղզին :

Վաթուէոն այս իր նոր իշխանութե
երկրին պատուարներուն վրայ տնկել
տուաւ Վաղաղուոյ դրօշը , որուն ենթա-
կան ճերմակ էր ու չորս գին կարմիր
երիզ մը ունէր , և մէջն ալ իրեք ոսկիէ
մեղու : Վաթուէոն՝ որսորդ ճիւղորդ զօ-
րաց սպայի զգեստ հագած , դաղղիա-
կան եռագոյն նշանը՝ փոխեց և կրդ-
զւոյն կարմիր ու ճերմակ նշանը դրաւ :
Յամաք ելածին պէս՝ թնգանութի հա-
րիւր մէկ հարուածի ձայները իր դա-
լուստը բարեւեցին . ան միջոցին Ռար-
դոյ-Ֆերրայոյի եկեղեցականք ու աղ-
նուականները , ըստ հին սովորութեան ,
քաղաքին բանալիները արծաթէ պնա-
կի մը վրայ դրած՝ իրեն ներկայացուցին :

Տալէամ զօրավարը , որ Վաղղիոյ կող-
մանէ կղզւոյն հրամանատարն էր , իր
իշխանութիւնը Վաթուէոնի յանձնեց ,
ուսկից որ ընդունէր էր զայն . և Վա-
թուէոնին հասած օրը՝ հասարակաց մու-
նետիկներ բոլոր կղզւոյն մէջ հետեւեալ
ծանուցումը հրատարակեցին փողերու
հնչմամբ , որուն թէպէտ և Տալէամ
զօրավարը ստորագրեր էր , բայց Վա-
թուէոնի շարադրածն է կ'ըսեն :

Բնակիչք Էլպա կղզոյն ,

Մարդկային բաղդին փոփոխութիւննե-
րը զՎաթուէոն հոս ձեր մէջը բերին , որն
որ իր կամքովը ընտրեց ձեզի տէր և իշխան
ըլլալ : Կեռ ձեր պարիսպներէն ոտքը ներս
չդրած , ձեր նոր թաղաւորը հետեւեալ խօս-
քերը զուրցեց ինծի , զորոնք կը փութամ
ձեզի հաղորդելու , որովհետեւ ձեր ապա-
գայ երջանկութեանը առհաւատչեայ մըն
են :

« Զօրավար , ըսաւ ինծի Վաթուէոն , ես
հայրենեաց օգտին համար իմ իրաւունք-
ներս գոհեցի , և Էլպա կղզւոյն թագաւոր
և տէր ըլլալու իրաւունքը միայն պահեցի
ինծի : Բոլոր տէրութիւններն այս կարգա-
դրութեանը հաւանած են : Նրբոր աս բա-
ները կղզւոյդ բնակչացը ծանուցանես , ը-

սէ նաև իրենց թէ ուղեցի ես հոս իմ բնա-
կութիւնս հաստատել , ձանչնալով իրենց
քաղցր բարքն ու քաղցր կիմայն . ապա-
հովցուր գիրենք որ ամենայն կերպով և
մինչև ցվերջ իրենց բարեացը համար հոգ և
ջանք պիտի ունենամ » :

Այս խօսքերս , ո՛ր Էլպացիք , բացա-
տրութեան կարօտ չեն . ասոնցմով յայտնի
է ձեր հանդերձեալ երջանկութիւնը : Նա-
թուէոն լաւ ձանչցեր է զձեզ , որուն և ես
կը վկայեմ՝ ինչպէս որ արդարութիւնը կը
պահանջէ : Ո՛վ բնակիչք Էլպա կղզւոյն ,
քիչ ատենէն ցաւով սրտի ձեզմէ պիտի
հեռանամ . բայց մտածելով ձեր ապագայ
երջանկութիւնը , իմ բաժանմանս դառ-
նութիւնն ու ցաւը կը նուաղի . և ուր որ
ալ ըլլամ , միշտ Էլպա կղզւոյն բնակչաց
լաւութեանցն յիշատակը անջինջ պիտի պա-
հեմ մտքիս մէջ :

ՏԱԼԷՍՍ

Մինչև ցայսօր թէ որ Էլպացւոյ մը
հետ խօսեւոր ըլլաս , անկարելի բան է
որ Վաթուէոնի վրայ խօսք մը չբացուի .
ամենուն կը ցուցնեն տեղացիք քաղա-
քապետին գգեակը՝ ուր որ Վաթուէոն
բնակեցաւ , որ պարզ շէնք մըն է , եր-
կու թէ ու կրկնայարի . անանի դիրք
մը ունի ասիկայ , որ ամբողջ քաղաքին
վրայ կը նայի , և հիւսիսային կողմէն
ալ կը տեսնէ Ռիոմպիւնոյ քաղաքն ու Ռ-
տալիոյ ափունքը : Հազարումէկ մանր
մունր դէպքեր կը պատմեն Վաթուէոնի
հոնտեղի կենացը վրայ , իր սովորու-
թիւններուն , իր զբաղանացը , և թէ
ինչ մտածութիւններ ունէր ու ինչ ոճ
բռնած էր իր այս մանրանկար թագա-
ւորութեան կառավարութեանը մէջ ,
որոնք շատ հետաքրքրական են :

Վաթուէոն ոչ երբէք իր բնիկ արտա-
քոյ կարգի գործունէութիւնը ձեռքէ
թողուցեր էր . գիշերուան ժամը եր-
կուքին կ'ելլար , և ինչուան առաւօտ
կ'աշխատէր : Վաթաւոր զբաղանքն էր
Վաղղիոյ պատմութեան և Վաղղիոյ
վրայ հմտանալ : Ուսնալէն ետքը կ'եր-
թար իր շինել տուած ճամբաներն ու
շէնքերը կը զննէր : Սամը իննին կը
դառնար նախաճաշիկ ընելու . և վերջը
երկու ժամի չափ քուն կ'ըլլար : Յետոյ
ինչուան իրիկուն իր ներքնասենեակը

կը քաշուէր . և ան միջոցին օտարականներ կ'ընդունէր , գործողութիւնները կարգի կը դնէր , ունկնդրութիւն կը շնորհէր , առանձին երկասիրութիւններ կը յօրինէր , և թերևս կը պատրաստէր ալ այն յայտարարութիւնները , որոնցմով իր Վաղղիա դառնալու կամքը ծանոյց : Իրիկուան միջոցները՝ Պեռզրան զօրավարին կամ Տրուոյ կոմսին հետ լ'ոնկոնէ , կամ Սան Սարգիսոյ կ'երթար , որ իր գիւղազբօսանաց ու շրջագայելու տեղերն էին : Իր գալէն առաջ՝ Սան Սարգիսոյ հասարակ խըրձիթ մըն էր , զորն որ ինքը վայելչապէս շինել տուաւ , ու գեղեցիկ կահկարասիներով զարդարեց : Ինքը ամենեւին հոն չէր բնակեր , հապա միայն երբեմն հոն ճեմելու կ'երթար :

Սամը ութին կերակուր կ'ուտէր , ու իր քովը կը նստեցընէր պատուաւոր անձինքը , և ոչ երբեք դիմացը մարդ կը նստէր : Կերակուրը արտաքոյ կարգի շուտով կ'ուտէր , և կ'ուզէր որ կերակուրները ետեւէ ետեւ սեղան գան . հազիւ կէս ժամ կը տեւէր ամբողջ սեղանի միջոցը : Եւ որ սեղանի վրայ խաթուաններ գտնուէին , ինքը անոնց կը հրամայէր կերակուրները , և զըւարթ եղած միջոցը նոյն շնորհքը ամենուն ալ կ'ընէր . իսկ երբեմն ալ մտածութեան մէջ ընկղմած՝ լուռ կը կենար , և ան միջոցներուն ոչ ոք հետը կը համարձակէր բան մը խօսիլ : Կերակուրէն վերջը՝ դղեկին ետեւի պզտի պարտեզը կ'երթային , և հոն ինչուան զիշերուան տասնըմէկը խօսակցութիւն կ'անցընէին : — Ի՞նչն կիրակի օրեր , կէսօրուան միջոցները , Վաթուէոն պատարագի մը ներկայ կ'ըլլար , որ դղեկին մէջը կը մատուցուէր . բոլոր կըղզւոյն քաղաքական մեծամեծներն ալ հոն կը գտնուէին . պատարագէն վերջը Վաթուէոն իւրաքանչիւրին հետ կը տեսնուէր ու ամենուն ալ խօսք մը կը զրուցէր , ինչպէս որ կ'ընէր Վիւլերուի մէջ :

Վաթուէոնի լապա գալէն վեց շաբաթ վերջը , Էդիցիա տիկինը՝ իր

մայրը նաւով մը Բորդոյ-Ֆերրայոյ հասաւ : Վանի մը օրէն ետքն ալ եկաւ իր Պաւլինէ քոյրը , այն իսկ է Պորկէզէ իշխանուհին . որ Վաթուէոնի վրայ ունեցած սիրոյն պատճառաւ , Վէապուիսը թողլով նոյեմբերի 15^ն իր բնակութիւնը լապա հաստատեց :

Երբոր աս իր նոր թագաւորութիւնը ձեռք առաւ Վաթուէոն , ի սկզբան տեղացիք զինքը այնչափ չէին սիրեր , որովհետեւ ինչուան այն ատենները լապացիք Վաղղիոյ վրայ գոհ ըլլալու առիթ չէին ունեցած . բայց քիչ ատենէն ամենուն սիրտը շահեցաւ : Իր առջի խնամքը ճամբաներ ու շէնքեր շինելը եղաւ : Վանի մը շաբթուան մէջ՝ թէաւորոն մը յօրինեց . երեսէ ձգուած աւերակ տեղ մը ընդարձակ զինուորանոցի փոխեց . նոյնպէս Բորդոյ-Ֆերրայոյի մէջտեղէն առնելով ինչուան կղզւոյն մէկալ ծայրը փառաւոր սալայատակ ուղի մը շինեց . դարձեալ ուրիշ հարկաւոր ճամբաներ ալ գծել տուաւ : Բոլոր հասարակաց եկամուտներէն եկածը ամենէն կարևոր պիտոյից համար սահմանեց : Իսկ եկամուտներն էին , նախ՝ երկաթի հանքերը , որ տարին մէկ միլիոն ֆրանգ կը բերէին . Բ , թոն՝ ձկան որսը , ուսկից 4-500,000 ֆրանգ կու գար . Գ , աղ հանելու արտօնութեան վճարքը , որ ընկերութիւն մը ձեռքն էր , ու կէս՝ միլիոնի չափ ալ ան կը վճարէր . Դ , կալուածոց հարկերն ու մաքսատան վերաբերեալ ապրանքներուն տուրքը : Ե , աս ամէն եկամուտներուն վրայ ուրիշ երկու միլիոն ալ հասարակաց գանձէն աւելցընելով , Վաթուէոնին համար պէտք եղած գումարին հասաւ : Վաթուէոն շատ անգամ Պեռզրան ու Տրուոյ զօրավարներուն կ'ըսէր՝ թէ “ Երբեք այսչափ հարուստ եղած եմ ” :

Պատերազմական ճարտարապետութեան՝ և թնդանօթաձիգ զօրաց երկու հին զօրանիստները գեղեցիկ շէն

1 Տճ . Փաւստոս ԳԱԼԷԼԷ :

2 Գղ . Génie .

քով մը իրարու հետ միացնելով, իրեն կայսերական պալատ մը ձևացուց. և հին պատուարը պարտէզի փոխելով՝ հոն ծառազարդ ճամբայ մը շինեց, զորոնք իր ձեռքովը տնկեց, և ջրհանով ջրհոր մը բացաւ՝ իր տուած ձեռովը: Բայնոր ու առժամանակեայ բնակարանէն կը տեսնուի՝ Վաթուէոնի հանճարը, գեղեցիկ կարգաւորութիւնը, և վայելուչ կենաց համար հարկաւոր սեպուած բաներու վրայ ունեցած խնամքը, որով նշանաւոր եղած են բոլոր ան թագաւորական պալատները, որոնք իր կայսերութեանը միջոց նորոգուած և կամ յարդարուած են: Պալատին ետեւի կողմէն մասնաւոր դուռ մը շինել տուաւ, որպէս զի յարձակման ժամանակ կարենայ անկէ փախչիլ. ահաւասիկ ասանկով այն մարդն որուն բաղդը երկար ժամանակ զուրիշները կը դողացնէր, ինքը իր տանը մէջ մարդկանցմէ կը վախէր: Պալատին սենեակներուն մէջ Եփրատի Նիւրաֆրին փորագրութիւններէն մէկքանին դրուած էր, որոնք իր երիտասարդութեան, յուսոյ ու փառաց ժամանակները կը յիշեցնէին իրեն: Իր գործածած ափսոսանքներն ինչուան հիմա նոյն ներքնասենեկին մէջ և նոյն դրքով կեցած է, զոր այսօրուան օրս ալ կղզւոյն քաղաքապետը կը գործածէ:

Վիչ ատենուան մէջ բոլոր Եւրոպայի հետաքրքիր ու պարապորդ մարդիկը Վալա թափեցան. ասոնց թիւը երթալով շատցաւ, որով ստիպուեցաւ Վաթուէոն այնպիսի միջոցներու ձեռք բերել, որ կարենայ առջևը առնել որ և իցէ խառնակութեանց որ կրնային ծագիլ այնչափ անծանօթ մարդկանց հոն լեցուելէն, որոնց մէջ խել մը բաղդախնդիրներ ալ կ'երևային: Բայ եկողներուն մէջ խիստ շատ անգղիացիք կը գտնուէին, որոնք նաւերու մէջ լեցուած հոն կու գային: Բրդոյ ասպետը, որ 1814ին հռովմ կեցող Վաղդիոյ դեսպանին քարտուղարն էր, կ'ըսէ թէ՝ «Վաթուէոն թող կու տար որ Բնգղիա մէջ Բորդոյ-Ֆերրայոյ գան զինքը տես-

նելու համար, և կ'ըսէր ալ թէ՝ «Բնգղիացիք զիս իբրեւ հետաքրքրական մարդ մը կ'ուզեն տեսնել»: Բայ բանս որչափ ճշմարիտ էր, սակայն պէտք չէր որ այնպէս դիւրաւ թող տար իր արքունեաց մէջ ելումուտ ընելու. վասն զի թէպէտ Վաթուէոնի ամէն մէկ ըսած խօսքերը, որ կու գային հռովմայ մէջ կը տարածուէին, հանճարաւոր, սրամիտ ու իմաստալից խօսքեր էին, բայց մէկալ կողմանէ լաւ կը յայտնէին՝ թէ առագաստեալ կեղծիք մըն էր իր աշխարհքիս գործողութիւններէն ձեռք քաշելու ցուցուցած յօժարութիւնը, մինչդեռ իր միտքը յայտնի էր Վաղդիա դառնալու համար ըրած պատրաստութիւններէն, և Յովակիմ եղբօրը հետ ըրած թղթակցութենէն»:

Սերը յիշատակութիւն մը ըրինք Սան Սարգիսոյի վրայ, որ Վաթուէոնի ամարաստունն էր. ասկէց նայելով՝ Բորդոյ-Ֆերրայոն, ծովը, նաւերը, լեռները, բոլորը մէկտեղ առած՝ գեղեցիկ տեսք մը կը ձևացնեն: Տունը թէպէտ պղտիկ, բայց կարգաւորեալ կերպով շինուած էր. շէնքին մէկ թւը միայարկ է, մէկալը կրկնայարկ. սեղանատունը եգիպտական ախորժակով նկարուած էր: Սրահին մէջ Վալա իշխանուհւոյն և իր երկանը Վալա իշխանին մարմարեայ կիսարձանները դրուած էին, որ ինչուան հիմա կը պահուին: Վաթուէոն Սան Սարգիսոն Սարիամ Սուրբ արքիեպսոսհւոյն՝ իր կնոջը՝ Ժառանգութիւն ձգեց. և որ զարմանալին է՝ ան մարդն որ այնչափ ընդարձակ և գեղեցիկ երկիրներու տէր էր, աս խեղճ տեղը միայն ունէր որ կարենար ուրիշին Ժառանգութիւն ձրգել:

Վաթուէոն, որ իր յաջողութեանցը ժամանակ Եւրոպայի ալ բաւական չտեսնուի իրեն կը ձանձրանար, տարակոյս չկայ որ աւելի նեղութիւն պիտի քաշէր Վալայի մէջ. անոր համար կղզւոյն ամէն կողմը քալած է: Իր գլխաւոր արշաւանաց վայրն էր Սարգիսնա ըսուած լեռնոտ ու վայրենի տեղը. կ'ըսուի թէ

ան տեղի զուլ ու զսւտ օդին և վճիտ ջրերուն համար կ'երթար հոն . բայց անշուշտ աւելի իրեն բնութեանն և ախորժակին յարմար եկած էր տեղւոյն ահաւոր տեսարանը , և լեւնցի տեղացւոց խիստ , ազատ ու անսանձ բարբը :

Կը շարունակուէի :

ՀՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

Ճանապարհորդութիւն Պողիկտեոսի ի Հոովմ :

ԹՈՒՂԹ Է .

(Տես Հտ . ԺԵ , երես 242)

“ Չախ կողմէ հռոմուլոսի տաճարն է , որ հռոմայ տաճարներուն ամենէն շքեղներէն մէկն է : Այս թագաւորը երեսունըօթը տարի թագաւորութիւն ընելէն ետքը՝ յանկարծակի աներեւութացաւ հասարակաց հանդիսի մը ժամանակը , զորն որ ահաւոր մըրիկ մը ընդհատեց : Աս կարգէ դուրս դիպուածը ժողովրդեան սիրտը շատ շարժեց , որ արդէն զինքը հօր պէս կը յարգէին : Յուլիոս Պոպուլուս , որ պատրիկներուն մէջ նշանաւորներէն մէկն էր , վախնալով որ այս դիպուածին պատճառը կը փնտրուի՝ երդմամբ հաստատեց որ հռոմուլոս երեցեւոր էր իրեն տառաւածային ստորոգէլքներով , և հռոմայ հրաւարը ճակատագիրը իրեն յայտնելէն ետքը՝ հրաժայեւր էր որ իր անձին տաճար մը շինուի , որուն մէջ կ'աւելնէ անուամբ պաշտեն զինքը : Այնպիսի անկեղծ ու արգար ճանչցուած մարդու մը վկայութիւնը՝ ժողովրդեան շփոթութիւնը հանդարտեցուց , և դիւրաւ հաւատք ընծայեց այնպիսի բանի մը , որն որ կորուսեալ թագաւորին վրայ ունեցած իր սէրը , և իր անձնական փառասիրութիւնը կը հրապուրէր : Հռոմայ հիմնադիրը անկէ ետքը անոր պաշտպան աստուածն եղաւ , և այն մարդը՝ զոր իր թշնամիները մարդկանց թուէն վերացներ էին՝ աստուածոց թիւն անցաւ :

” Ճամբանիս շարունակելով՝ քիչ ատենէն կը հասնինք քաղաքին պարիսպներուն հիւսիսային կողմը՝ մը ձևացուցած անկեան ծայրը : Աս պարիսպներէն դուրս՝ ձախակողմը կանդնուած է կրկէսը , ուր որ կը կատարուին հռչակաւոր Փլուտիոս (կամ Դաւլիոս) Խուլէր՝ դարնան ժամանակն որ Փլուրա դիցուհին առատաբար կը հեղու իր գանձերը : Ես ալ ներկայ եղած եմ անոնց անգամ մը , բայց չեմ համարձակիր նկարագրել քեզի անոնք : Այսչափ միայն գիտնալը բաւական սեպէ , որ այս խաղերուն մէջ բազմաթիւ կանայք ամօթխածութեան բարբառն ու քօղերը միանգամայն մէկդի կը դնեն , և անմիտ բազմութիւնն ալ նոյն ամօթալից տեսարանները ծափաձայն ուրախութեամբ կը գովէ : Փլուրական խաղերը §13 տարւոյն առաջին անգամ սկսան կատարուիլ ի հռոմ . անկէ ետքը մասնա-

ւոր պարագաներու միջոց կը հանդիսանային , մինչև որ §80 տարւոյն երկայն անարգասաւորութեան մը պատճառաւ՝ տարեկան հաստատուեցան : Շատ դժուարին է ըմբռնելը թէ ինչպէս աստիճանի լուսաւորեալ մարդիկ՝ մտածած ըլլաւ որ առաքինութեան նախատինք գնելով կրնան պատաստուոր ունենալ իրենց զգիս : Համարակալք որոնք միշտ փոյթ կը տանին բարի վարուց պահպանութեանը , չեն համարձակիր այն անկարգութիւնները վերցնելու , որոնք կրօնից քօղովը պատրաստուած են . կամ մանաւանդ՝ ժողովրդեա հաճոյանալու փափաքով՝ զանիկայ ապականելու վախը սրտերնէն կը վերցնեն : Նոյն իսկ անաչառ կատն թողուց հեռացաւ փլորական խաղերէն որոնց ներկայ կը գտնուէր , որպէս զի ժողովուրդը ազատաբար վայելէ այն զուարճութիւնները , զորոնք իրեն առաջիկայութիւնը կ'արգելուր , որոնց իր առաքինութիւնը չէր կրնար թոյլ տալ :

” Ետքի աներուն ու քաղաքին պարիսպներուն մէջտեղը ընդարձակ պարապ միջոց մը կը տեսնես որն որ նոյնպէս կը տարածուի պարիսպներուն անդիւս գին , և Պալատիէն կը կոչուի : Այս երկիրը սուրբ է . հոն թէ շէնք շինելը և թէ գետին հերկելը արգիւրած է , կամ պարիսպներուն հիմնախախտելու վախէն , և կամ այն յարգութեան համար՝ որով որ հռոմայեցիք իրենց նախնեա հիմնած աս հին պատուարը կը մեծարեն ¹ : Տես տեղ դրուած քարերը Պարսպամերձին սահման կը ցուցնեն : Պարիսպներէն անդին եղած կառքի մէջ հաւահմայութիւնները կ'ըլլուին . այդ արարողութիւնը միայն բաց տեղ կրնայ ըլլուիլ , ու ընդ հակառակն գուշակութիւնները անխախտ լինելու կ'առաւելին :

Այս միջոցին Սիրոսին խօսքը կտրեցի . “ Սախ ընենք , ըսի , ինչ կը զուրցէ սա հասարակաց մունեակը ” : Ամէն ճարդ գիտնալ որ ինչ օրէն հռոմէական Արեւիկէ մէջ , համարուի մը աւելի՝ աճաւորի պիտի հանգստի Յաւայի դէմ դրած Վերլին պապեալով միջոց առնուած աւերելը , որ Պարսենայի ինչն էն “ Ինչ վերաբերութիւն ունի Ետրուրիոյ թագաւոր մը , կանչեցի ես , որն որ մեզմէ չորս դար առաջ կ'ապրէր , Յունաստանէն հիմնական աստէն առնուած աւարին հետ ” : — “ Ասիկայ հին գլխուած մը կը յիշեցնէ , պատասխանեց ընկերս Երբոր 246 տարւոյն՝ Պորսենիա հռոմայեցւհետ խաղաղութիւն ըրաւ , որպէս զի ցուցնէ որ չափ զարմանք ազգեր էին իրեն անոնց ըրած գիշազնական գործքերը պատերազմին միջոց՝ անոն թողուց բանակին վրանները , զօրաց և նոյն իսկ իրեն կարասիքը : Հռոմայեցիք ալ իրենց երախտագիտութիւնը ցուցնելու համար , աճաւորով ո-

¹ Այդ մեծարանքը շատ նուազեցաւ ժամանակաւ : Գիտնեսիրոս Ալիկառնացին , որ հռոմայ հիմնադրութեանը ութերորդ դարուն կ'ապրէր ասանկ կ'ըսէ (Գիլք Դ . գլ . Դ .) . “ Շատ խաբուի մէկը՝ թէ որ ուզենայ հռոմայ մեծութիւնը իրեն չորս կողմի եղած տուններէն չափեր որովհետեւ արուարձանները անանկ յարակից է քաղաքին ու տունները անանկ խոկած են պարիսպներուն , որ մարդ դժուարաւ կ'որոշէ պատուարները ” :